

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ  
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ  
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, СКОПЈЕ

SAINTS CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY OF SKOPJE  
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY  
„ST. CLEMENT OF OHRID“, SKOPJE

МЕЃУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА  
**СВЕТА СОФИЈА –**  
**„ПРЕМУДРОСТА КОЈА СИ ИЗГРАДИ ДОМ“**  
Охрид – Струга, 11-13 октомври 2019

INTERNATIONAL CONFERENCE  
**ST. SOPHIA – „WISDOM HAS BUILT HER HOUSE“**  
Ohrid – Struga, 11-13 October 2019

Издавач:  
Православен богословски факултет  
„Свети Климент Охридски“, Скопје

Publisher:  
Faculty of Orthodox Theology  
„St. Clement of Ohrid“, Skopje

Меѓународен научен комитет:

International Scientific Committee:

Ѓоко Ѓорѓевски (претседател),  
Универзитет „Свети Кирил  
и Методиј“ во Скопје

Gjoko Gjorgjevski (President),  
Ss. Cyril and Methodius University of  
Skopje

Роланд Мејне,  
Понтификален универзитет  
Григоријана, Рим

Roland Meynet,  
Pontifical Gregorian University,  
Rome

Константин Преда,  
Универзитет во Букурешт

Constantin Preda,  
University of Bucharest

Ивајло Најденов,  
Софиски универзитет  
„Свети Климент Охридски“

Ivaylo Naydenov,  
Sofia University  
“St. Clement of Ohrid”

Драгана Јањиќ,  
Институт за српска култура,  
Приштина-Лепосавиќ

Dragana Janjic,  
Institute for Serbian Culture,  
Pristina-Leposavic

Марија Тодоровска,  
Универзитет „Свети Кирил  
и Методиј“ во Скопје

Marija Todorovska,  
Ss. Cyril and Methodius  
University of Skopje

Милан Ѓорѓевиќ,  
Универзитет „Свети Кирил  
и Методиј“ во Скопје

Milan Gjorgjevic,  
Ss. Cyril and Methodius  
University of Skopje

Дејан Борисов,  
Универзитет „Свети Кирил  
и Методиј“ во Скопје, Македонија

Dejan Borisov,  
Ss. Cyril and Methodius  
University of Skopje, Macedonia

Адреса на издавачот и контакт:  
Ул. „Загребска“, бр. 29, 1000 Скопје

Address of the Publisher:  
Zagrebska 29, 1000 Skopje

Лектура и компјутерска обработка:  
Зорица Велкова

Proofreading and Computer Processing:  
Zorica Velkova

Печатница:  
Контурa, Скопје 2020

Print:  
Kontura, Skopje 2020

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ  
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ  
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, СКОПЈЕ  
SAINTS CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY OF SKOPJE  
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY  
„ST. CLEMENT OF OHRID“, SKOPJE

МЕЃУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА  
**СВЕТА СОФИЈА –**  
**„ПРЕМУДРОСТА КОЈА СИ ИЗГРАДИ ДОМ“**  
Охрид – Струга, 11-13 октомври 2019

INTERNATIONAL CONFERENCE  
**ST. SOPHIA –**  
**„WISDOM HAS BUILT HER HOUSE“**  
Ohrid – Struga, 11-13 October 2019



**Виктор НЕДЕСКИ**

Православен богословски факултет „Св. Климент Охридски“  
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

## **БОГОСЛОВСКИТЕ СТАВОВИ НА ЛАВ ОХРИДСКИ ИЗРАЗЕНИ ПРЕКУ ФРЕСКОЖИВОПИСОТ ВО СВЕТА СОФИЈА ОХРИДСКА**

Охридскиот архиепископ Лав<sup>1</sup> бил способен клирик и поранешен хартофилакс на Константинополската патријаршија. За охридски архиепископ бил поставен во 1037 г. од тогашниот император Михаил IV<sup>2</sup> по смртта на архиепископот Јован. Личноста и богословските ставови на архиепископот Лав Охридски во однос на западното христијанство особено ќе се актуализираат во 1053 г., кога тој испраќа едно послание со богословска содржина до епископот Јован Траниски во Апулија. По ова послание, Лав ќе напише уште две посланија со иста тематика. Со овие посланија „за бесквасниците и за саботите“,<sup>3</sup> архиепископот Лав имал за цел да ги зашти-

---

<sup>1</sup> Најновата библиографија за Лав Охридски заедно со изданието на посланијата и аскетската расправа на Лав е: E. Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid (1037-1056) Leben und Werk (mit Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst)*, Bamberg 2007. Како што подвлекува Принцинг (Prinzing), Бутнер (Büttner) прави подобро критичко издание на трите посланија на Лав со коментари и со германски превод. G. Prinzing, „The Autocephalous Byzantine Ecclesiastical Province of Bulgaria/Ohrid“, *Bulgaria Mediaevalis*, 3 (2012) 370.

<sup>2</sup> За ова прашање види: H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrída. Geschicthe und Urkunden*, Darmstadt 1980 (1st edition Leipzig 1902), 8; P. Gautier, *Théophylacte d' Achrída discours, traités, poesies*, Thessalonique 1980, 30–31; Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid...*, 26–28.

<sup>3</sup> „(...) περί τῶν ἀζύμων καὶ τῶν σαββάτων“ Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid...*, 180–193.

ти христијаните во Јужна Италија од латинските литургиски традиции.<sup>4</sup> Посланијата на Лав Охридски упатени и до папата и до латинските епископи не се вистинската причина за големиот раскол, но несомнено ќе одиграат суштинска улога во настаните од 1054 г. Воопшто не е случајно тоа што Лав ја има протагонистичката улога во овие настани. Како охридски архиепископ, Лав, неоспорно, се соочил со латинските богослужбени традиции, кои претходно биле воведувани на територијата на неговата архиепископија од страна на западните мисионери. Тоа се покажува од фактот што Лав имал потреба да ги изрази своите богословски ставови во однос на одредени латински практики пред својата паства на сидовите на охридската катедрала.

Имено, освен во своите посланија, Лав мошне вешто ги вградил своите богословски гледишта за одредени спорни прашања помеѓу источната и западната црковна традиција во фрескоживописот на архиепископскиот соборен храм Света Софија во Охрид. Со Лав како ктитор на храмот со сигурност може да се поврзат оние фрески чие значење и порака се поклопуваат со ставовите изразени во неговите посланија. Особено внимание привлекува фрескоживописот во олтарниот дел каде што природно се насликани сцени со евхаристиска

---

<sup>4</sup> C. Will, *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant*. Lipsiae et Marburgi 1861, 56–64; Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid...*, 180–193. Авторот на новото критичко издание Бутнер смета дека „римскиот епископ“ што е означен како примач во насловот на посланието не е Јован Траниски, туку патријархот на Венеција, Градо Доминик Маранго (Büttner, *Erzbischof Leon von Ohrid...*, 42–43, 194–196). Ова тврдење е спротивно на она во латинскиот превод на посланието, каде што Јован Траниски се наведува како примач. Латинскиот превод е публикуван од К. Вил (Will, *Acta et scripta...*, 61–64). Јован Траниски бил латински епископ кој ја држел и канцеларијата на патријаршискиот сингел, односно бил претставник на Константинополската патријаршија во Јужна Италија, бидејќи регионот сè уште се наоѓал под византиска управа. Види: М. Jugie, *Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal*, Paris 1941, 190. За писмото на Лав Охридски види исто и: А. Бармин, *Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков*, Москва 2006, 127–129.

содржина на кои се јавуваат нови содржини.<sup>5</sup> Литургиските теми во овој простор ги проучиле повеќемина: Андре Грабар, Војислав Ј. Ѓуриќ, Алексеј Мијалович Лидов, Бранислав Тодиќ, Цветан Грозданов и др.<sup>6</sup> Првиот најточно ја испитал нивната иконографија, а вториот и третиот даваат догматско-литургиски толкувања, поврзувајќи ги со посланијата на Лав. Догматските и литургиските ставови на Лав се истакнати на фреските во Света Софија не преку создавање на нови сцени, туку со помош на нивните ситни иконографски детали и измени кои им даваат нови значења. Во други околности тие не би имале поголемо значење и не би привлечле особено внимание. Како што забележува Тодиќ: „Сè во олтарот на охридската црква навидум е познато, а во суштина ново и различно“.<sup>7</sup>

Нашето внимание особено го привлекуваат средишниот дел од Причестувањето на апостолите кој е потполно изменет<sup>8</sup> и двете сцени поврзани со свети Василиј Велики, кои се единствени во византиската уметност. Новитет претставува и серијата старозаветни претстави, кои во олтарот, со

---

<sup>5</sup> Најпотполн опис на олтарните фрески се среќава во следните публикации: П. Миљковиќ-Пепек, „Материјали за македонската средновековна уметност. Фреските во светилиштето на црквата Св. Софија во Охрид“, *Зборник на Археолошкиот музеј*, I-XXXI (1956) 37–67; R. Hamann-Mac Lean – H. Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien von 11 bis zum fruhen 14 Jahrhundert*, Giessen 1963, Plan 1–4, Abb. 4–25.

<sup>6</sup> A. Grabar, „Les peintures murales dans le choeur de Sainte-Sophie d’Ohrid“, *CA* 15 (1965) 257–265; B. J. Ѓуриќ, *Византисјске фреске у Југославији*, Београд 1974, 9–10; A. M. Лидов, „Схизма и византиската храмова декорација“, *Востоочнохристиански храм. Литургија и искусство*, Санкт-Петербург 1994, 17–25; B. Тодиќ, „Архиепископ Лав – творац иконографског програма фресака у Светој Софији Охридској“, *Византисјски светј на Балкану*, т. 1, Београд 2012, 119–136; Ц. Грозданов, „Проучувања на живописот на Света Софија Охридска“, *Студији за охридскиот живопис*, Скопје 1990, 24–34.

<sup>7</sup> Тодиќ, „Архиепископ Лав – творац иконографског програма...“, 123.

<sup>8</sup> С. Радојчиќ, „Прилози за историју најстаријег Охридског сликарства“, *Зборник радова Византисјолошког институтуи* 8-2 (1964) 359–360; Grabar, „Les peintures...“, 259–260.

исклучок на некои кападокиски цркви<sup>9</sup> не се сликани уште од ранохристијанско време.<sup>10</sup> (сл. 1) Поставени во олтарниот дел овие сцени несомнено се толкувани како праслики на Христовото ооплотување, жртвата и евхаристијата,<sup>11</sup> што секако е во склад со византиското поимање на Стариот завет како праслика на Новиот.<sup>12</sup> Токму затоа не е случајно и сликањето на крст во ореолот на средниот ангел од сцената Гостопримството Авраамово,<sup>13</sup> (сл. 2 и 3) како Христова праслика, како и сликањето на Христос – старец на деновите на врвот на Јакововата лествица.<sup>14</sup> Не е случајно и поставувањето на првата сцена до Причестувањето на апостолите, а на втората до Видението на свети Василиј Велики.

Дистинкцијата помеѓу старозаветното и новозаветното свештенство што Лав ја прави во посланијата, во фрескоживописот на Света Софија се изразува и преку сликањето на четворицата старозаветни свештеници на влезот на храмот.<sup>15</sup> Така, овие свештеници „по чинот Аронов“ немаат пристап „зад завесата“ односно во олтарниот дел, каде се наоѓаат свештениците од новото свештенство „по чинот Мелхиседек“.<sup>16</sup> Така, „оправданото“ присуство на старозаветните праслики во олтарот не го повлекува со себе и присуството

---

<sup>9</sup> С. Jolivet-Levy, *Les eglises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique del'abside et des ses abords*, Paris 1991, 23, 38, 61, 77, 99, 132, 134, 167.

<sup>10</sup> Тодић, „Архиепископ Лав – творац иконографског програма...“, 124.

<sup>11</sup> Радојчић, „Прилози за историју...“, 361-362; Hamann-Mac Lean – Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien...*, 183-185; A. Grabar, „Les peintures...“, 260-261; Ђурић, *Византијске фреске...*, 9; А. М. Лидов, „Образ Христа-Архиерея в иконографической программе Софии Охридской“, *Зограф* 17 (1986) 5-20.

<sup>12</sup> Види: P. Magdalino – R. S. Nelson, *The Old Testament in Byzantium*, Washington 2010, 1-38.

<sup>13</sup> Миљковиќ-Пепек, „Материјали за македонската средновековна уметност...“, 45.

<sup>14</sup> Ibid, 49.

<sup>15</sup> П. Миљковиќ-Пепек, „Фреските во наосот и нартексот на црквата Св. Софија во Охрид“, *Културно наследство* 3 (1966) 18, 21.

<sup>16</sup> Евр. 6, 19.

на старозаветните свештеници, кои според Лав категорично немаат ништо заедничко со новозаветните.

Од новозаветните сцени во олтарот, како што споменавме, особено е карактеристичен централниот дел на Причестувањето на апостолите.<sup>17</sup> (сл. 4) Христос е претставен под киворионот во небесниот олтар. Тој стои зад чесната трпеза на која е поставен путирот. Дискосот со квасен леб со крстовиден печат, Христос го држи на градите со својата лева рака, додека со десната благословува. Особеното истакнување на природата на лебот покажува дека тоа не е бесквасниот леб на јудејската пасха, туку вистинското тело Христово. Оваа сцена, секако, е претстава на небесната пасха, на што укажуваат ангелите-ѓакони околу Христа и ангелите со покриени раце на бочните сидови кои им се приклучуваат на апостолите. Оваа сцена во склоп со богослужбените дејствија во храмот е генијална презентација на ставот на Лав дека нашата пасха која се одвива во олтарот е слика на небесната, претставена во фрескоживописот.

Претставувањето, пак, на апостолот Павле од десната Христова страна, (сл. 5) наспроти апостолот Петар, кој е од левата, (сл. 6) што е прв ваков случај во византиското сликарство, според некои истражувачи го претставува фаворизирањето на Лав на Павловите ставови и неговата теологија за напуштање на старозаветното, наспроти Петровите филоју-

---

<sup>17</sup> За оваа фреска е доста пишувано. Освен наведените автори види и: Grabar, „Les peintures...“, 259–260; Hamann-Mac Lean – Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien...*, 133–134; A. Wharton Epstein, „The Political Content of the Painting of Saint Sophia at Ohrid“, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik* 29 (1980) 320; C. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, London 1982, 193–196; V. Kepetzi, „Tradition iconographique et creation dans une scene de Communion“, *JOB* 32-5 (1982) 443–451; S. E.J. Gerstel, *Beholding the Sacred Mysteries Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle-London 1999, 51, 59, 83–84; B. Schellewald, *Vom Unsichtbaren zum Sichtbaren: Liturgisches Zeremoniell und Bild in Byzanz im 11. und 12. Jahrhundert, Riten, Gesten, Zeremonien. Gesellschaftliche Symbolik in Mittelalter und Fruher Neuzeit*, Berlin – New York 2008, 154–156.



дејски ставови.<sup>18</sup> На овој став наведува и фактот што Павле е најцитираниот автор во Посланијата на Лав. Овде е значајно и корисно да се наведе фактот што во подоцнежни антилатински листи се споменува и тоа дека Латините го негираат авторитетот на апостолот Павле и ги маргинализираат неговите посланија, бидејќи тој не бил еден од дванаесетте апостоли.<sup>19</sup> Вистината е дека Латините нагласувајќи ја нивната теорија и теологија за првенството на папата како наследник на апостолот Петар, на некој начин ги маргинализирале сите останати апостоли, потчинувајќи ги на „врховниот Петар“.

Во продолжение ќе се осврнеме на уште две важни литургиски сцени на северниот ѕид, поставени во истата зона со причестувањето на апостолите и старозаветните фрески кои ги спомнавме. На првата е претставено јавувањето на Христа на свети Василиј Велики, а на другата свети Василиј како служи литургија. За нивното идентификување заслужен е Андре Грабар, кој ги толкува врз основа на житието на свети Василиј од Псевдо-Амфилохиј Икониски.<sup>20</sup> Според ова житие, непосредно пред пишувањето на литургијата, свети Василиј го молел Бога да го вдохнови за да може да ја состави литургијата. Вечерта светителот во видение го видел Христа кој со апостолите служел литургија. Откако му пришол на свети Василиј, Господ му кажал дека неговата молба е услышана, по што свети Василиј се разбудил и пристапил кон богослужење и составување на своите литургиски молитви. На фреската во Света Софија е претставен заспаниот Василиј

---

<sup>18</sup> Cf. Тодић, „Архиепископ Лав – творец иконографског програма...“, 126–127

<sup>19</sup> „*Τὰς ἐπιστολάς του μεγάλου Παύλου του ἀποστόλου περιφρονοῦσιν ὅτι, φασιν, οὐ τῶν δώδεκα γέγονεν οὐδέ αὐτόπτης Χριστοῦ, τὴν ἐνοδίον ἐκείνην φρικτὴν ὀπτασίαν ἢ θεοπτεῖαν καὶ τὰ του Χριστοῦ πρὸς τὸν ἀπόστολον ὑψηλά ῥήματα, τὸ σκεδὸς τῆς ἐκλογῆς, καὶ τὸ φορεῖον του ὀνόματος αὐτοῦ ὡς καὶ τῶν στιγμάτων καὶ τὸν τρίτον οὐρανόν καὶ τοὺς ὑπερβαίνοντας αὐτοῦ κόπους ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ τὸν καρπὸν τῶν καμάτων, τὴν πίστιν τῶν τοσοῦτων ἐθνῶν οὐδέ λογιζόμενοι*“ J. Darrouzès, „Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins“, *REB* 21 (1963) 63.

<sup>20</sup> Grabar, „Les peintures...“, 262–264.

на одарот,<sup>21</sup> а врз него Христос кој во устата му става свиток, додека зад него се апостолите на чело со апостолот Павле. На следната фреска е насликан свети Василиј пред светата трпеза како служи литургија, а зад него стои група свештенослужители. (сл. 7) На трпезата се поставени евангелие, путир и квасен богослужбен леб со крстовиден печат. На отворениот свиток во рацете на свети Василиј стојат зборовите од молитвата спомената и во житието: „Господи, Боже наш кој си нè создал“.

Со овие две сцени конечно се истакнува ставот на Лав за Божјото вдохновение на најпознатата источна литургија, која како таква е единствениот добар модел за богослужение од што треба да земе пример и западната црковна традиција, која преку употребата на бесквасниците, но и со практикувањето на други богослужбени практики различни од источните, отстапила од автентичното и боговдохновено служење. Во ова истакнување на авторитетот на свети Василиј како и на другите источни ерарси кои се насликани во олтарната конха може да се види зародишот на обвинението против Латините застапено во повеќе антилатински листи<sup>22</sup> дека Латините не ги почитуваат источните отци Василиј Велики, Григориј Богослов и Јован Златоуст.

Ова обвинение е одраз на еден клучен елемент во судирот помеѓу Истокот и Западот во Средниот век. Оваа појава

---

<sup>21</sup> Грозданов оваа сцена ја толкува како Јавување на Премудроста на свети Јован Златоуст (Ц. Грозданов, „Слика јављања Премудрости св. Јовану Златоусту у Св. Софији Охридској“, *ЗРВИ* 19 (1980) 147-154). По неговото толкување се јавува поделеност во ставовите помеѓу истражувачите на оваа иконографска претстава. Без да заземеме став во однос на ова прашање ќе истакнеме дека и ваквото толкување е во склад со нашиот став за „авторитетот на тројцата ерарси“ во делата на Лав, за што зборуваме во продолжение.

<sup>22</sup> Освен двете антилатински листи кои се наведени подолу, постојат уште две анонимни листи кои ги критикуваат Латините за ова прашање. Види: А. Павлов, *Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян*, С.-Петербург 1878, 153; J. Davreux, „Le Codex Bruxellensis (Graecus) II 4836 (De Haerisibus)“, *Byzantion* 10 (1935) 104.

ја спомнува Кирулариј,<sup>23</sup> а подоцна и Стилвис, кој освен за непочитување на тројцата ерарси, ги обвинува Латините и за некористење на божествените литургии составени од свети Василиј Велики и свети Јован Златоуст.<sup>24</sup> Токму и во своите посланија Лав Охридски најмногу се повикува на авторитетот на овие отци, истакнувајќи ги *молий̄виий̄е на све̄ӣи Васи-  
лиј и на божес̄т̄ивенио̄ӣ Зла̄ӣоус̄т̄̄*, и повикувајќи се на зборовите на *Грӣзориј Бо̄џословӣт̄̄*<sup>25</sup>. Но, во суштина, повеќето творби на овие источни отци не биле достапни на западните христијани поради непознавањето на грчкиот јазик на Запад. Истовремено, творбите на западните отци, како што се блажените Августин и Ероним, не биле познати на Исток. Така, овде не станува збор за непочитување, туку за непознавање. Јазичната бариера, всушност, била една од главните причини за поделбата на источната и западната богословска мисла.

Во фрескоживописот во олтарниот дел на храмот Света Софија во Охрид се забележува уште една впечатлива појава. Имено, во олтарот на Охридскиот соборен храм се насликани не само почитуваните источни отци на Црквата, како и словенските просветители Кирил и Климент, туку и шестмина Римски папи: Климент I (88-99 г.), Силвестер I (314-335 г.), Инокентиј I (401-417 г.), Лав I Велики (440-461 г.), Вигилиј (537-555 г.) и Григориј I Велики Двоеслав (590-604 г.)<sup>26</sup>, (сл. 8

<sup>23</sup> „Οὐτε μὲν τοὺς ἀγίους καὶ μεγάλους Πατέρας ἡμῶν καὶ διδασκάλους καὶ ἀρχιερεῖς, τὸν τε Θεολόγον φημί Γρηγόριον, καὶ τὸν Βασίλειον, καὶ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, τοῖς λοιποῖς συναριθμοῦσιν ἀγίοις, ἢ ὅλως τὴν διδαχὴν αὐτῶν καταδέχονται“ PG 120, 793,

<sup>24</sup> „ζ'. Τὰ θεόπνευστα τῶν μεγάλων φωστήρων συγγράμματα καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, Χρυσόστομον, Βασίλειον, Γρηγόριον, οὐ δέχονται“ Darrouzès, *op. cit.*, 62; „ιζ'. Τὴν παρά του μεγάλου Βασιλείου καὶ του Χρυσόστομου ποιηθεῖσαν ἀκολουθίαν τῆς θείας ἱερουργίας τέλον ἀθετοῦσι“ Ibid., 65.

<sup>25</sup> „...ἐν τοῖς θείοις μυστηρίοις ἡμεῖς ἱερεῖς, ἐν ταῖς εὐχαῖς του ἀγίου Βασιλείου καὶ του θείου Χρυσόστομου λέγομεν“ Büttner, *op. cit.*, 212 (Ep. 2.75–76.); „Ἡ οὐκ ἀκούητε του θεολόγου Γρηγόριου λέγοντος...“ Ibid., 212 (Ep. 2.83–84.)

<sup>26</sup> Миљковиќ-Пепек, „Материјали за македонската средновековна уметност...“, 58; A. Epstein, „The Political Content of the Paintings of Saint Sophia at Ohrid“, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 29 (1980) 315–329; C. Grozdanov, „Ritrati di sei papi nella cattedrale di Santa Sofi a a Ocrida“, *Balkanica – storia, cultura, politica*, II (1983) 1, 3–16; Ц. Грозда-

и 9) што претставува изолиран случај во византиската уметност.<sup>27</sup> Навидум оваа појава изгледа контрадикторна со ставовите на архиепископот Лав презентирани во посланието до Јован Траниски, кои се насочени против одредени практики на Римската црква, па токму затоа оваа појава го привлекла вниманието на повеќемина истражувачи. Досега се понудени повеќе објаснувања за прикажувањето на папите во Света Софија. Така, нивните ликови би биле идеално заокружување на сликата за христијанската екумена и идејата за пентархијата, имајќи предвид дека освен портретите на шестемината папи, во олтарот на Света Софија се насликани најзначајните вселенски учители на Црквата, поставени во олтарната апсида, дури дваесет и четири константинополски патријарси, кои се поставени во средишниот дел на олтарот, а во бочните одделенија се насликани патријарсите на Александрија, Антиохија и Ерусалим, епископите од Амасија, Апамеја, Гортина, Ламсака, Никомидија, Пергам, Пруса, Тримитунд и Смирна.<sup>28</sup> Едно од понудените решенија е дека бројниот однос на константинополските патријарси и римските папи во фрескоживописот на Света Софија ја прикажува и надмоќноста на Константинополската столица над Римската;<sup>29</sup> друго

---

нов, „Големиот расцеп меѓу Рим и Византија од 1054 година и неговиот одраз во фреските на црквата Св. Софија во Охрид“, *Предавања на XXIII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 3–22 VIII 1990 година*, Скопје 1991, 119 – 124; A. Lidov, „Byzantine Church Decoration and the Great Schism of 1054“, *Byz* 68 (1998) 395; Д. Чешмеджиев, „Култовете на българските светци през XI–XII в“, *Научни трудове на Пловдивскиот универзитет „Паисий Хилендарски“*, 41-1 (2003), 500; B. Todić, „Représentations de Papes Romains dans l’église Sainte Sophie d’Ohrid. Contribution à l’idéologie de l’archevêché d’Ohrid“, *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 47 (2008) 105–118.

<sup>27</sup> За овој иконографски случај е пишувано доста, а му се посветени и две одделни студии: Grozdanov, „Ritrati di sei papi nella cattedrale di Santa Sofia... 3-16; B. Todić, „Représentations de papes romains dans l’église Sainte-Sophie d’Ohrid. Contribution à l’idéologie de l’Archevêché d’Ohrid“, *ΔΧΑΕ* 4/2 (2008) 105-117.

<sup>28</sup> Тодић, „Архиепископ Лав – творац иконографског програма...“, 131.

<sup>29</sup> A. Grabar, „Deux témoignages archéologiques sur l’autocéphalie d’une église“, *ЗРВИ* 8/2 (1964) 167; Grabar, „Les peintures...“, 253-258.

објаснување е тоа дека прикажаните папи биле почитувани како светители во Византија, па според тоа нема ништо спорно во нивното прикажување;<sup>30</sup> а исто така биле учесници и современици на вселенските собори чии одлуки самите ги прифатиле.<sup>31</sup> Меѓутоа, како што забележува и Тодиќ, предложените објаснувања не го разрешуваат целосно ова прашање, бидејќи превидуваат некои факти како, на пример, тоа дека во Константинополските синаксари не се наоѓаат имињата на сите насликани папи, или тоа дека не сите од нив учествувале на вселенски собори или ги прифатиле сите нивни одлуки.<sup>32</sup>

Најпрво значајно е да се нагласи дека нема ништо спорно во сликањето на римските папи во Света Софија во времето на полемиката на охридскиот архиепископ со Латините, бидејќи оваа расправа не се однесувала на приматот на Римската црква, ниту со тоа се оспорувал авторитетот на претходните римски папи.<sup>33</sup> Меѓутоа, тука мора да се нагласи уште еден момент. Имено, во текот на X и почетокот на XI век римскиот трон доживувал силна духовна и морална криза. Врз изборот на римскиот папа особено влијаеле или германскиот цар, или аристократските римски фамилии. Лошиот углед на папскиот трон довел до тоа оваа епоха да го добие и називот „порнократија“, а резултат на оваа состојба секако ќе биде реформацијата, која во овој период ги пројавува своите никулци.<sup>34</sup> Познавајќи ја оваа состојба Лав како да сакал да испрати порака и да покаже дека состојбата во Римската црква не била отсекогаш таква и дека овој трон во минатото го краселе

---

<sup>30</sup> Grabar, „Les peintures...“, 258; R. Ljubinković, „Les influences de la vie politique contemporaine sur la décoration des églises d’Ohrid“, *Actes du XII<sup>e</sup> Congrès international d’études byzantines III*, Beograd 1964, 223; A. Wharton Epstein, „The Political Content of the Painting of Saint Sophia at Ohrid“, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 29 (1980) 321.

<sup>31</sup> R. Ljubinković – M. Ćorović-Ljubinković, „La peinture medieval à Ohrid, Musée national d’Ohrid“, *Recueil de travaux, éd. Special*, Ohrid 1961, 103; Wharton Epstein, *loc. cit.*

<sup>32</sup> Тодиќ, „Архиепископ Лав – творец иконографског програма...“, 131.

<sup>33</sup> Ibid.

<sup>34</sup> В. Феидάς, *Εκκλησιαστική ιστορία Β’*, Αθήνα 2002, 155.

свети и достоинствени претстојатели, кои се истакнале како поборници за православноста на верата.

Тоа што привлекува особено интерес е сликата на римските папи Инокентиј I и Вигилиј, чии имиња не се наоѓале во Константинополските синаксари. Меѓутоа, оваа појава може да се протолкува во контекст на политиката на Лав за утврдување на автокефалноста на Охридската архиепископија наспроти претензиите на Рим кон нејзините територии. Имено, на нејзината територија во минатото постоеле две црковни организации: Солунскиот викаријат (од почетокот на V век до првата половина на VI век) и Јустинијана Прима (од средината на VI до првите години од VII век). Настанувањето на Солунскиот викаријат е поврзано со папата Инокентиј I кој во 412 г. му одредил некои автокефални права, додека папата Вигилиј во договор со императорот Јустинијан во 545 г. ѝ дал полна автокефалија на Јустинијана Прима.<sup>35</sup> Како што наведовме и погоре, токму на Јустинијановата архиепископија основана со CXXXI новела, Охридската столица ги засновала својата автокефалија и легитимитет. Тука се појавува една сериозна разлика во ставовите на Константинополскиот патријарх Михаил Кирулариј и архиепископот Лав. Имено, во преписките на Кирулариј со Петар Антиохиски тој му забележува на Антиохискиот патријарх за тоа што сè уште не го исфрлил од диптисите името на папата и продолжува да го споменува.<sup>36</sup> Во продолжение тој објаснува дека името на папата е исфрлено од источните диптиси уште во времето на папата Вигилиј кој не го анатемисал учењето на Теодорит и не ги прифатил дванаесетте глави на свети Кирил Александрички. Така, додека Лав го поместува Вигилиј помеѓу светите римски папи, Кирулариј го смета за началник на Расколот помеѓу источното и западното христијанство.

Мотивот на римските папи во охридската катедрала е сведоштво дека Охридскиот архиепископ Лав имал целосно познавање на историската врска на земјите од неговата јурисдикција со Римската црква, но и на личностите кои биле

<sup>35</sup> Тодић, „Архиепископ Лав – творац иконографског програма...“, 131-132.

<sup>36</sup> PG 120, 796 C-D.

директно поврзани со автокефалниот статус на Охридската архиепископија и нејзините претходнички. Од друга страна, активното вклучување на Лав во борбата на Константинопол против грешките и заблудите на „Латините“ ја изразува неговата желба да направи категорична разлика помеѓу литургиските практики на современото папство од една страна и старите црковни традиции од друга страна.

Иконографскиот програм на најстариот живопис во катедралниот храм Света Софија во Охрид е уште еден показател за духовната и богословска величина на архиепископот Лав Охридски. Како архиепископ, Лав несомнено се судрил со латинските богослужбени практики, кои претходно биле наметнати на териториите на неговата јурisdикција од страна на западните мисионери. Тоа, всушност, ја потврдува потребата Лав да ги изрази своите богословски ставови во однос на некои латински практики пред очите на својата паства на сидовите на Света Софија Охридска.

#### BIBLIOGRAPHY

- ANGELOV, B. S., „Deux contributions à l'histoire de la culture médiévale bulgare. 2. Donation de l'archeveque d'Ohrid Jacob du XIIIe s”, *Byzantinobulgarica*, 4 (1973) 83–88.
- ANGELOV, P., „The Man of the West through the eyes of medieval Bulgarians”, *Bulgaria Mediaevalis*, 2 (2011) 409–416.
- BECK, H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München (1959).
- BÜTTNER, E., *Erzbischof Leon von Ohrid (1037-1056). Leben und Werk (mit Texten seiner bisher unedierten asketischen Schrift und seiner drei Briefe an den Papst)*, Bamberg (2007)
- DARROUZÈS, J., „Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins”, *REB* 21 (1963) 50–100.
- EPSTEIN, A., „The Political Content of the Paintings of Saint Sophia at Ohrid”, *JÖB* 29 (1980) 315–329.
- GELZER, H., *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig (1903).
- GELZER, H., *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Darmstadt (1980).

- GERSTEL, Sh. E. J., *Beholding the Sacred Mysteries. Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle-London (1999).
- GRABAR, A., „Deux témoignages archéologiques sur l'autocéphalie d'une église”, *ZVI* 8/2 (1964) 163–168.
- GRABAR, A., „Les peintures murales dans le chœur de Sainte-Sophie d'Ohrid”, *Cahiers archéologiques* 15 (1965) 257–265.
- GROZDANOV, C., „Ritrati di sei papi nella cattedrale di Santa Sofi a a Ocrida”, *Balcanica – storia, cultura, politica*, II-1 (1983) 3–16.
- HAMANN-MAC LEAN, R., – HALLENSLEBEN, H., *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien von 11 bis zum frühen 14 Jahrhundert*, Giessen (1963).
- KEPETZIS, V., „Tradition iconographique et creation dans une scene de Communion”, *JÖB* 32-5 (1982) 443–451.
- KOLBABA, T. M., *Heresy and Culture. Lists of the Errors of the Latins in Byzantium*, Toronto (1992).
- LIDOV, A., „Byzantine Church Decoration and the Great Schism of 1054”, *Byzantium*, 68 (1998) 381–405.
- LJUBINKOVIĆ, R., „Les influences de la vie politique contemporaine sur la decoration des églises d'Ohrid”, *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines III*, Beograd (1964) 221–225.
- LJUBINKOVIĆ, R. – ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, M., *La peinture medievale à Ohrid*, Musée national d'Ohrid, Recueil de travaux, éd. Special, Ohrid (1961).
- NAXIDOU, E., „The Archbishop of Ohrid Leo and the Ecclesiastical Dispute Between Constantinople and Rome in the mid 11th century”, *Cyrrillomethodianum XXI* (2016) 87–99.
- PRINZING, G., „The Autocephalous Byzantine Ecclesiastical Province of Bulgaria/Ohrid”, *Bulgaria Mediaevalis*, 3 (2012), 355–383.
- RUNCIMAN, S., *The eastern schism. A study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and the XIIth centuries*, Oxford (1955).
- SCHULZ, H. J., *The Byzantine Liturgy. Symbolic Structure and Faith Expression*, New York (1980).



- SHEPARD, J., „Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the tenth and eleventh centuries”, *Byzantium and the West*, c. 850–c. 1200, Amsterdam (1988).
- TODIĆ, B., „Représentations de Papes Romains dans l’église Sainte Sophie d’Ohrid. Contribution à l’idéologie de l’archevêché d’Ohrid”, *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 47 (2008) 105–118.
- WHARTON EPSTEIN, A., “The Political Content of the Painting of Saint Sophia at Ohrid”, *JÖB* 29 (1980) 315–330.
- БАРМИН, А., *Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков*, Москва (2006).
- ГРОЗДАНОВ, Ц., „Архиепископот Лав Охридски и претставата на патријархот Евстатиј Цариградски во Св. Софија”, *Јубилеен зборник 25 г. митрополит Тимотеј, Охрид* (2006) 207–216.
- ГРОЗДАНОВ, Ц., „Големиот расцеп меѓу Рим и Византија од 1054 година и неговиот одраз во фреските на црквата Св. Софија во Охрид”, *Предавања на XXIII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 3–22 VIII 1990 година*, Скопје (1991) 119–124.
- ГРОЗДАНОВ, Ц., „Проучувања на живописот на Света Софија Охридска”, *Студии за охридскиот живопис*, Скопје (1990) 24–34.
- ГРОЗДАНОВ, Ц., „Слика јављања Премудрости св. Јовану Златоусту у Св. Софији Охридској”, *ZVI* 19 (1980) 147–154.
- БУРИЋ, Ј., *Византијске фреске у Југославији*, Београд (1974)
- ЛИДОВ, А. М., „Схизма и византијска храмова декорација”, *Востоčnoхристиански храм. Литургија и искусство*, Санкт-Петербург (1994) 17–35.
- ЛИДОВ, А. М., „Образ Христа-Архиерея в иконографической программе Софии Охридской”, *Зограф* 17 (1986) 5–20.
- МИЉКОВИЌ-ПЕПЕК, П., „Материјали за македонската средновековна уметност. Фреските во светилиштето на црквата Св. Софија во Охрид“, *Зборник на Археолошкиот музеј – Скопје, I* (1955–1956) 37–67.
- ТОДИЋ, Б., „Архиепископ Лав – творац иконографског програма фресака у Светој Софији Охридској“, *Византијски свет на Балкану* 1 (2012) 119–136.

- ЧЕШМЕНДЖИЕВ, Д., „Култовете на българските светци през XI–XII в”, Научни трудове на Пловдивския университет “Паисий Хилендарски”, 41-1 (2003) 495–503.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Α., Ορθόδοξος Ελλάς ήτοι περί των Ελλήνων των γραψάντων κατά Λατίνων και περί των συγγραμμάτων αυτών, Λειψία (1872).
- ΜΠΛΑΛΗΣ, ΣΠ., Ορθοδοξία και Παπισμός, τ. Β', Αθήνα (1969).
- ΡΑΝΣΙΜΑΝ, ΣΤ., Δύση και Ανατολή σε Σχίσμα, Αθήνα (2008).
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, Β. Κ., Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήνα (1959).
- ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, Ι., „Η αρχιεπισκοπή Αχρίδας ανάμεσα στο οικουμενικό Πατριαρχείο και στον σλαβικό κόσμο”, Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων, συμπόσιο Β', Θεσσαλονίκη (1992) 563–570.
- ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Ε., Η συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση, Θεσσαλονίκη (1968).
- ΦΕΙΔΑΣ, Β., Εκκλησιαστική ιστορία Β', Αθήνα (2002).
- CHEYNET, J. C., Ο βυζαντινός κόσμος: Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204), Αθήνα (2011).

Viktor NEDESKI  
 Faculty of Orthodox Theology  
 Ss. Cyril and Methodius University of Skopje

THE THEOLOGICAL VIEWS OF LEO OF OHRID  
 EXPRESSED THROUGH FRESCOES  
 IN ST. SOPHIA IN OHRID

*Summary*

The iconographic program of the oldest frescoes in the Cathedral of St. Sophia in Ohrid is another indication of the spiritual and theological greatness of Archbishop Leo of Ohrid. As archbishop, Leo undoubtedly clashed with Latin worship practices previously imposed on the territories of his jurisdiction by Western missionaries. It actually confirms the need for Leo to express his theological views on some Latin practices on the walls of St. Sophia of Ohrid.

*Key words:* Leo of Ohrid, St. Sophia of Ohrid, frescoes, Latin practices



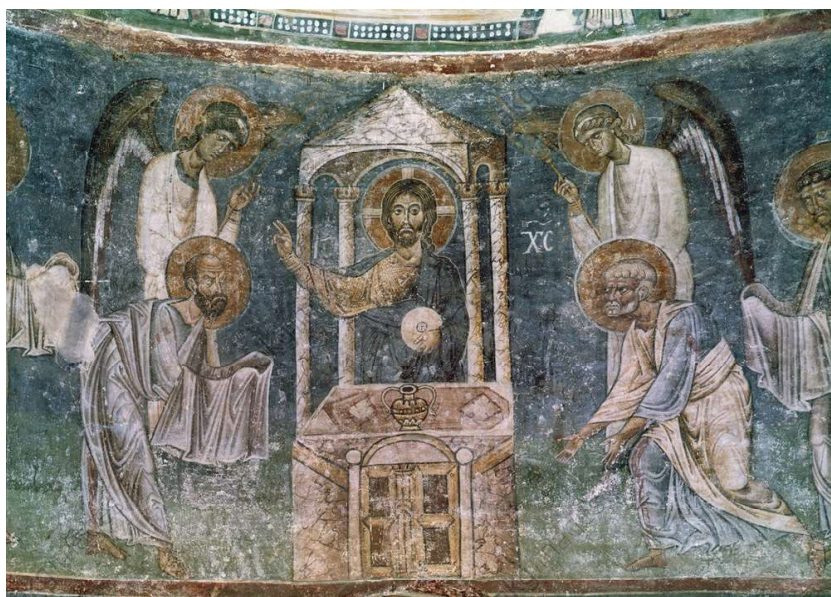
1. Жртвата Аврамова од олтарот на Света Софија Охридска



2. Гостопримството Аврамово од олтарот на Света Софија Охридска



3. Ангелот со крст во нимбот како праобраз Христов од сцената Гостопримство Авраамово од олтарот на Света Софија Охридска (детал)



4. Централниот дел од Причестувањето на апостолите од олтарот на Света Софија Охридска



5. Поворката на апостоли од десната Христова страна предводена од апостолот Павле од сцената Причестување на апостолите од олтарот на Света Софија Охридска



6. Поворката на апостоли од левата Христова страна предводена од апостолот Петар од сцената Причестување на апостолите од олтарот на Света Софија Охридска



7. Сцената Свети Василиј Велики служи литургија од олтарот на Света Софија Охридска



8. Римските папи Лав I, Григориј I Велики Двоеслав и Силвестер



9. Римските папи Климент I, Инокентиј I и Вигилиј